

Dall'ero
degada
Austria
azaman bir
vira

ANNEMARIE SCHIMMEL

DOĞUDAN
BATIYA

DOĞUDAN BATIYA

Annemarie Schimmel

SUFİ KİTAP | 128

anı - biyografi | 17

annemarie schimmel kitaplığı | 1

editör BÜŞRA BURCU ARSLAN
HANDE YILDIRIM

kapak tasarımı KEREM MİRALEM

iç tasarım TAMER TURP

1. baskı Kasım 2017, İstanbul

isbn ISBN: 978-605-9778-57-2

SUFİ KİTAP
Cağalođlu Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5
Fatih / İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

sufi.com.tr
sufi@sufi.com.tr
f t s sufikitap
Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa - Topkapı / İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Morgenland und Abendland orijinal
adıyla Verlag C.H. Beck tarafından
yayımlanan bu kitabın tüm yayın
hakları AnatoliaLit Ajans aracılığıyla
Timaş Yayın Grubu bünyesinde
faaliyet gösteren Sufi Kitap'a aittir.
Tanıtım amaçlı yapılacak alıntılar
dışında hiçbir şekilde çoğaltılamaz,
kopya edilemez ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

“ONE-WOMAN-SHOW”
BİR ÖMÜR / 11

BİRİNCİ BÖLÜM ÇOCUKLUĞUM VE GENÇLİĞİM (1922-1945)

- İnsanlar Uykudadır Ölünce Uyanırlar / 17
Erfurt'ta Gençlik Yılları / 25
Doğu Frizya ve Turingaya'da Aile Tatili / 31
Musiki Serencamım / 41
Şiir ile Hemhâl Bir Hane / 45
Moordorf'ta Mecburi Çalışma Hizmeti / 58
Berlin - Harp ve Üniversite Eğitimi / 63

İKİNCİ BÖLÜM HARP SONRASI YILLAR (1945-1952)

- Marburg - Dünya'ya Açılan Yeni Bir Kapı / 81
İlk Yurtdışı Seyahatim - İsveç / 100
Hollanda – Din Tarihi Hocalarının Memleketi / 104
İsviçre – Manevi Tecrübelerim / 108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE

(1952-1959)

İstanbul - O Emsalsiz Şehir / 119

Ankara'da Profesörlük / 140

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Şehri Konya / 162

Kardeşim İsmail / 180

Tuhaf Bir Akdeniz Seyahati / 187

Anadolu'da Seyahat / 194

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİR ARA DÖNEM: AVRUPA YILLARI

(1959-1967)

Marburg'dan Bonn'a / 215

Fikrun wa Fann / 221

Prag Ziyaretleri / 225

BEŞİNCİ BÖLÜM

OKYANUSUN ÖTE TARAFI

(1967-1992)

Bir Kongre ve Ciddi Neticesi / 231

Üç Defa Tipi Fırtınası / 236

Ruhumun Gurbetü'l Garbiyesi: Harvard / 240

Peki, Harvard'da Nasıl Okunur? / 252

Metropolitan Müzesi Etrafında Döne Döne Bir Hayat / 269

Tallahasee İle Vancouver Arasında / 278

ALTINCI BÖLÜM ŞARK SEYYAHI

Kuveyt ve Bahreyn / 287

Suriye ve Ürdün / 291

Mısır, Sudan ve Tunus'a Bir Gezi / 300

Fas / 307

Yemen / 311

Suudi Arabistan / 323

İran / 328

Afganistan / 336

Orta Asya / 350

Pakistan ve Hindistan / 367

Endonezya / 400

YEDİNCİ BÖLÜM AVRUPA'YA DÖNÜŞ (1992 – 2002)

Roma, Paris, Londra / 405

Emeklilik Denilen / 419

TEŞEKKÜR / 451

DİZİN / 453

وما كل من سعى يصيد غزالته
ولكن من صاد غزالته قد سعى

Gayret eden her kişi
Ceylan avlayamaz
Lakin ceylan avlamıř her kişi
Muhakkak ki gayret etmiřtir.

“ONE-WOMAN-SHOW” BİR ÖMÜR

Aslına bakarsanız otobiyografi yazmaya hiç de niyetim yoktu. Ancak bir keresinde genç bir üniversite öğrencisine harp zamanında nasıl okuduğumu, nasıl haftada on sekiz saat dersler ve seminerlerde hazır bulunmak zorunda olduğumu, burs almayı aklımın ucundan geçiremeyip üstüne üstlük her tatilde nasıl da zorla fabrika işçiliğine memur edildiğimi, öğrenmekle mükellef olduğumuz lisanları talim için yabancı bir ülkeye seyahat etmek falan akla ziyan kabul edilirken, bir de uçakların gece hücumlarına ve bunun gibi bitmek tükenmek bilmeyen zorluklara maruz kaldığımı anlatırken, çocuk allak bullak olup soruverdi: “Ama bu durumda diskoteğe gidecek vaktiniz bile olmamıştır!” İşte bu sorunun muvacehesinde mazimden bir şeyleri anlatmanın faydalı olacağını düşündüm.

Ancak şu soru da beni meşgul etmedi değil; bir şarkiyatçının hayatını kim okuyacak? Daha birkaç sene evvel bazı öğrencilerim İgnatij Kračkovskij’in “*Über arabische Handschriften gebeugt*”¹ adlı eserini korkunç sıkıcı bulduklarını ifade etmişlerdi, bu sorunun muvacehesinde tabii ki ben, hiç de “Arap

1 Arap El Yazmaları ile Hemhâl Bir Ömür

el yazmaları ile hemhâl bir ömür” geçirmedim. Bu meşgale ancak ömrümün çok küçük bir bölümüne tekâbül eder. Seyahat etmek, dünyanın her tarafında yeni insanlarla tanışmak ve görüşmek, benim hayatımı dolduran ve bugün hâlâ daha şekillendiren uğraş olmuştur. İsveç’ten Endonezya’ya, ABD’den Pakistan’a kadar sayısız ülkeyi ziyaret ettim. Envai çeşit insanla tanıştım; devlet başkanlarından okuma yazma bilmeyen ihtiyar Anadolu kadınlara, Müslüman ilahiyatçılardan Cizvitlere kadar herkesi gördüm, herkesle konuştum. Ve hiç de roman okumak, film seyretmek ihtiyacı hissetmedim. Bu insanlarla muâşeretim bütün romanlardan daha çok heyecan vericiydi. Bu tespit ile birlikte bana sürekli tevcih edilen şu suali de böylelikle cevaplandırmış olayım: “Hiç mi özel hayatınız olmadı?” Eserim ve bu eserimin husule gelmesiyle alakalı her bir şey “özel hayat” denilen şeyi teşkil etmek için yeter de artar bile. Nihayet seyahate çıkmadığım ve de dostlarımdan ses seda çıkmadığı zamanlarda, en iyi dostuma avdet ederim; daktiloma! Bu dostum benim eserimin yegâne emanetçisidir. Zira “One-Woman-Show”, “Tek Kişilik Gösteri” olarak adlandırdığım ve “tek başına yaşadığım bu hayat”, asistansız, sekretersiz ve bilgisayarsız da -aman Tanrım ne korkunç bir şey o- öyle ya da böyle dopdolu bir şekilde sürüp gitmiştir.

Hep aynı sualler dönüp dönüp önüme gelir. Bu kitapta artık onlara son bir kez cevap vermeli... Nasıl olur da küçük bir kız, hem de akademik altyapısı olmayan bir ailede büyüyen bir kız, ille de şarkiyatçı olacağım diye tutturur? Nasıl olur da insan 19 yaşında doktorasını bitirir ve yirmi üç yaşında doçent olur? Nasıl olur da genç, gayrimüslim bir kadına Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde kürsü profesörlüğü tevdi edilir? Nasıl olur da Harvard Üniversitesi’nde kendisine kürsü tahsis edilir, hem de bundan kısa bir süre önce erkek bir meslektaşı ona şöyle demişken: “Ah, ah küçük Schimmel’ciğim, eğer bir erkek olsaydın sana bir kürsü verirlerdi de...”

Bilhassa dışardan bakanlar için, bir kadının bu tarz bir hayat sürmesinin nasıl da garip görünebileceğini annemle çıktığım bir otobüs seyahati esnasında tecrübe ettim. Ehliyetim vardı ama arabam yoktu. Anneme son gezisinde refakat ediyordum. O zamanlar nerdeyse doksanına merdiven dayamıştı, fakat çok zindeydi. Burdund'a gidiyorduk, çünkü çoktandır Autun'daki o enfes Roma rölyeflerini görmek istiyordum. Otobüste yanımda Vorgebirge'den² yaşlıca iki hanım oturuyordu. Yemeklerde bize yapıyorlardı, zira Fransızca bilmedikleri için menüleri benim onlara okumam gerekiyordu. Bu arada annemle de şöyle anlaşmıştık; sadece genel şeyler hakkında konuşacağız, mesleğim ve seyahatlerim konusuna hiç girmeyeceğiz! Lakin aldığımız bütün tedbirlere rağmen galiba bazı garip şeyler kulaklarına gitmişti. Üçüncü ve son günümüzde Verdun'daydık, yemekte yine hep beraberken, birazcık da bu kadıncağızlar şok olsunlar diye kendime bir Escargots³ söyledim. İşte buna dayanamadılar ve anneme benim hangi meslekten olduğumu sordular: “Yani bu kızımız Fransızca, galiba biraz da İngilizce biliyor, bir de sanki çok seyahat ediyor, öyle değil mi?” Annem de cevaben, “Hadi bilin bakalım o zaman mesleği ne?” diye işi bulmacaya döktü. Alınlarının arkasındaki çarkların hızla döndüğü sanki dışarıdan görünüyordu ve cevap da gecikmedi zaten: “Yani bu meziyetlere bakıldığında eminiz ki kızınız Lufthansa'da⁴ hostestir!”

Sela Sela Sela ⁵

2 Almanya'da Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde bir yükselti

3 Kabuklu bir tür salyangoz

4 Alman devlet hava yolları

5 Zebur'da ilahilerin ve cümlelerin sonunda “Âmin” manasına gelir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUĞUM VE GENÇLİĞİM

(1922-1945)

Hayatımı yaşarım daire daire kıvrılan
Her bir şeyi saran sarmalayan
Son daireyi belki tamamlamak nasip olmazsa da,
Yine de denerim, olur bakarsın da.

Tavaf ederim Tanrı'yı ve o kadim kuleyi,
Döner dururum binlerce yıldır etrafında
Hâlâ bilmem, atmaca mıyım yoksa bir fırtına
Veya da yüce bir beste...

*Rainer Maria Rilke*¹

---

1 4 Aralık 1875, Prag, ö. 29 Aralık 1926, Montrö, İsviçre, Alman lirik şiirinin en önemli temsilcilerinden biridir.

İnsanlar Uykudadır Ölünce Uyanırlar

“Ha bakın bunu sakın inkâr etmeyesiniz!” Nisan 1922’de beni hastahanedan eve getirdiklerinde bir komşumuz bu sözü babamın yüzüne söylemişti. (Hastahane Erfurt’da idi ve Schimmel ailesine yaraşacağı veçhile Marstall² Caddesi’nde bulunuyor idi). Yok yok, babacığım asla beni inkâr etmek istemedi. Bir kız çocuğu istiyordu ve bir insanın görebileceğı en merhametli baba idi. Söylendiğine göre benim altımı dahi bağlamıştı ve boş zamanlarında da muhteşem bir oyun arkadaşıydı, hep neşe doluydu. Daha sonraları bana bitki ve yıldızları öğretti. Protokole dair bütün incelikleri de işin içine katarak bana muhkem bir mektup üslubu talim etti. Dahası dört dörtlük bir üslupçu ve usta bir stenograftı. Yazdığı her şey kaligrafik bir harikaydı. Babam işte, bu koç burcu kızının yıldız falına da bakmıştı: “Muayyen bir tür şan u şöhrat”, “cemiyette mazhar olunan muhabbet” ve hakikaten de ileride tam isabet edecek olan şu hususiyet: “Mesleğı ile ilgili çokça seyahat.”

Annemin de buldumcuğı idim. Daha fazla çocuk sahibi olmak isterdi annem; ama ben dünyaya geldiğimde artık otuz beş yaşındaydı ve tabi o yoğun sevgisi bende teksif oldu. Ancak bu, ara sıra şöyle bir fiziki tedibin hiç vaki olmadığı manasına gelmez.

---

2 Schimmel, “Kır at” manasındadır. Marstall ise: Kraliyet Tavlası/Ahır demektir. Yani İstabl-ı Amire Caddesi

Hayır, hiç acımadı ya, ama sonrası çok feciydi; annem, gözlerinden yaşlar süzüle süzüle, sessizce odayı terk ettiğinde...

Dünyadan ilk intibalarım: Pencere önünde salınan petunyalara, gaz lambası üzerine geçirilmiş yeşil ipeğimsi bir abajur, köşede de annemin harikalar yarattığı dikiş makinesi... Elbiseler olsun, örgüler veya örtüler olsun; elinden çıkan her şey estetik bir değere sahipti. Tamamen örneğe uymaya hiç gayret etmezdi, her defasında hayal gücünü de işin içine katardı. "Bizim evde Gainsborough'lar³ yoktu," derdi hep. Zaten vasat bir posta telgraf memurunun evine, Gainsborough'un eserleri pek yakışmazdı hani. Rahat bir kanepe vardı, arkasındaki duvarda da Kuzey Denizi'nin taşbaskı bir resmi asılıydı. Annem bu resimle Kuzey Denizi kıyısındaki memleketine olan hasretini bir nebze olsun dindirirdi. Yanında ise Heinrich Vogeler'in orijinal iki oymabaskısı asılı idi. İşte bunlar, benim sanatla ilk karşılaşmamdı. Biraz koyu renkte duvar kâğıdı ile kaplanmış küçük bir odada Alman klasikleri ve Dünya Edebiyatı'ndan birçok tercüme kitap bulunuyordu. Şiir kitapları ve birkaç da roman vardı. Daha sonra babamın okul kitapları beni cezbettiler. Bunlarda da birçok şiir ve hikâye bulmuştum. Üç ciltlik eski bir kâinat kitabına da rastladım. Tabiat ilimlerine dair ilhamları da bu kitaplara borçluyum.

Gayet sessiz sedasız bir hayat idame ettiriyorduk. Annem de babam da öyle aman aman cemiyet hayatına meraklı değillerdi; ancak birkaç arkadaşı ile ara sıra da olsa bir arada oluyorlardı. Annem, kadın günlerinden ve dedikodudan nefret ederdi; bazen de, "Ben Musa gibiyim benim dilim ağırdır," derdi. Tübingiya'nın⁴ küçük dünyasını, kendi aile fertlerinin vaki seyahatlerini bu burjuva memur karlılarına anlatsaydı da zaten inanmayacaklardı. Ne anlatacağı ki hem; Ümit Burnu'nda, yelkenlileri ile oralarda kalıveren yakınlarını mı? Veyahut mesela, kendisi ve kardeşle-

3 İngiliz ressam, (d. 14 Mayıs 1727 - ö. 2 Ağustos 1788)

4 Almandası "Thüringen" olup, Orta Almanya'da yer alan eyalettir. Başkenti Erfurt'tur.

rinin küçükken amcalarının siyahi aşçısı ile oyun oynadıklarını anlatsaydı havsaları alır mıydı acaba? Veyahut da Bremen’de kış günü arkadaşları ile beraber, yatağından taşmış Weser Nehri’nin örttüğü çayırıklarda saatlerce paten kaydıklarını mı anlatsaydı? Yok, yok! En iyisi susmalıydı ve babacığım da bunu pekiyi anlıyordu. Babam elinden geldiğince ev işlerinde yardımcı oluyor, cumartesi bulaşıkları kuruluyor ve hatta -o zamanlar için bayağı büyük bir iş sayılırdı yani- büyük çamaşır gününde de işin ucundan tutuyordu. Eşinin ev işleri altında ezilmesini görmek istemiyordu; annem onun tefekkürünün refikası, tezekkürlerinin ortağı idi.

Bu minval üzere güzel bir ortamda büyüdüm, annem ve babam arasında bir gerginlik olup olmadığını hiç fark etmedim. Ben sadece o ahenkli güzide ortamın keyfini çıkarıyordum.

Biz tipik bir “Prusya” ailesiydik. Vazife şuuru ve mutlak dakiklik hal-i tabidendi. Çok küçük yaşlarda babamı öğlen mesaisi için saat “üye çeyek kaya” uyandırmayı vazife edinmiştim. Akşamları ise bir hayli erken yatağa gönderiliyordum ki, annemler politika hakkında laflayabilinlerdi; çocukların tabii ki bu gibi şeylerle işi olmazdı. Borca girilmezdi. Öyle ahım şahım olmayan memur maaşıyla neyin mümkün olup neyin olmadığı -mesela lise parası veya piyano masrafı çıkar mı diye- kuruşu kuruşuna hesaplanırdı. Hâlâ bugün borca girmek benim için tahammül edemeyeceğim bir düşüncedir. Belki de bu sebeple hayatımda sadece bir defa burs başvurusu yaptım, o da benim ilk Türkiye seyahatim için oldu. Farsçada yer bulan “bar-minnet”, “minnet yükü” tabiri benim borç konusundaki hissiyatımı yeterince ifade eder. Ayda bir defa bana tahsis edilen o bir tek Mark harçlığı itina ile tasarruf eder ve elde edilen meblağ ile annemlere Noel’de hediye alırdım. Bununla birlikte babam her cumartesi anneme küçük bir hediye getirirdi; bir iki çikolatalı şeker, biraz da badem ezmesi gibi şeyler...

Pazarları Steigerwald Ormanı’nda gezmeye giderdik. Hâlâ daha, ilk kardelenin açtığı o kuytuyu hatırlarım. O mevkide daha sonra

çuha çiçeği ve dağ laleleri mebzul miktarda neşvünema bulurdu; fakat tabi ki en doğru zamanlamayla benim doğum gününe hazır olacak şekilde...

Dört yaşıma basınca yakındaki kreşe gönderildim. Daha sonraları kreş çalışanlarından biri bitirme tezini benim hakkımda yazdı. 1995 senesinde bir sunum için Erfurt'a geldiğimde, biri heyecanlı ve titrek bir sesle bana telefon açmıştı; Lotte Teyze'ydi arayan, işte o bahsettiğim kreş çalışanıydı. Belediye binasında candan bir şekilde kucaklaştık. Bu arada belediyenin "altın hemşehri" defterine de bir kayıt düştüm. Bir kere de, 2001 senesinin ilkbaharında, yetiştirdiği o küçük çocuğun sözlerini, can kulağıyla pür heyecan dinliyor olacaktı Lotte Teyze.

Sonra okul yılları başladı. Bu yılları hayli ilginç bulurdum. Lakin hocaların bizden daha fazla şey bildiklerini görünce hep şaşırmıştım. Birkaç öğretmen adayının, bizi deney tavşanı olarak kullanmaları ve bu çerçevede üç farklı istidat arz eden öğrenciyi her bir şey hakkında imtihan etmeleri pek eğlenceliydi. Mümkün merteye en hızlı şekilde kelimeleri alfabetik olarak sıralamak eğlenceli değil mi yani? Bu, muhakkak daha sonraları kitaplarımı yazarken hazırlamak durumunda olduğum fihristler için bir talim niteliğindedeydi. Birçok insanı hayret ettirecek derecede hakikaten sevdiğim bir iştir fihrist hazırlamak! Sınıf hocam -ki ona gerçekten hayrandım- yedi yaşındaki bir çocuk için okunması çok zor olan kitaplar verirdi bana hep. Mesela "Mimaride Üslup" gibi konular hakkında yazılan kitaplardı bunlar.

O zamanlar, yaşımın uygun olmamasına rağmen Sanat Meslek Lisesi'nin küçük çocuklar sınıfına alındım; ama garip şekilleri boyamaktan bir türlü haz alamadım. Hayalim, çizgili okul defterimin çizgileri arasına minnacık resimler yapmaktı. Bu eski okulun binası, artık yeni kurulan Erfurt Üniversitesi bünyesindeki Max-Weber Koleji'nin merkez binasıdır. Ne garip ve hoş hissiyattır; bir gün

üniversitenin mütevelli heyeti üyesi olarak bu binada oturmaya iştirak etmek.

1929 senesinin kışı çok sert geçti ve hasta oldum, böbrek iltihabı... Okula gitmeyip evde kalmama müsaade edildi. Hocalarım ve sınıf arkadaşlarım kitap getirdiler ve annem bana o kitaplardan parçalar okur; maymunlardan zürafalardan ve de portakallardan bahseden harika masallar anlatırdı. Stifter'in *Bergkristall*⁵ adlı kitabı da bunların arasındaydı; ama öyle bir kitap vardı ki bana derinden tesir etti: 1870 tarihinde neşredilen bir masal kitabı... Tarihi itibarıyla kitapta eski imla kullanılmıştı, bu vesileyle de kitaptaki bütün hataları düzeltmeyi fırsat bildim. (Daha sonraki tashih okumalarıma bir nevi hazırlık olmak üzere olacak herhalde!) Bu kitapta bulunan, bütün dünyadan derlenmiş masallardan bir tanesine ise bir daha hiçbir yerde rastlamadım. Masalın adı; *Padmanaba ve Hasan* idi. Bir Hint arifi, Şam'da bulunan Müslüman bir gence hikmeti-i kebirin sırlarına vâkıf olmayı öğretir ve nihayetinde onu, pek derin bir kuyunun dibindeki harikalar diyarına vasil eder. İşte bu mekânda, bir kubbenin altında ve en muhteşem pırlantalar arasında dünyanın en büyük Emir'inin lahiti bulunur. Lahitin altındaki kitabede ise şu söz yazılı durmaktadır: "İnsanlar uykudadır ölünce uyanırlar."

Bu kelam beni bir yıldırım gibi çarptı. Bu kelamın, Hazret-i Muhammed'e^(sav)6 izafe edildiğini ve sufilerin bu kelamı hassaten sevdiklerini on yıl sonra öğrendim. En somut şekliyle olmasa dahi işte o an yolumun bu yol olduğunu bildim. Şark hedefimdi artık, ah o mistik hikmeti bağrında taşıyan Şark. Hint arifinin Müslüman genç ile buluşması ise -daha sonraları tevil ettiğim veçhile- benim, istikbalde Hint-İslam kültürünü ilgi alanım olarak tercih edeceğime dair bir okuma olmalıydı.

5 Dağ kristali

6 Bu kitabın Almanca orijinalinin hiçbir yerinde^(sav) salat-u selam geçmez. Mütercimim tercihidir.

Erfurt bir çocuk için ideal bir şehirdi. Yüz elli bini bulan nüfusu ile bütün semtleri bilenebilecek kadar derli topluydu. Steiner adında güzel bir ormanlık alana sahipti, sayısız bahçe ve bostanları bulunmaktaydı. Civarda -Möbisburg gibi- şirin köyler vardı ve meyvelerin çiçeklendiği mevsimde, havalar birçoklarını “Fahnersche Höhen”⁷ diye bilinen tepelere çekerti. “Drei Gleichen”⁸ köyü biraz daha uzaktaydı. Efsane odur ki Gleichen kontu haçlı seferlerinden dönerken yanında bir de Arap hanım getirmiş, kontun kalede mukim kontes eşi bu ecnebi hanımı şükran ile kabul etmiş zira bu Arap kadın, kocasının hayatını kurtarmış. Türingiya Ormanı, yaz vakitlerinde ormanda yürüme meraklılarını, kışın da kayakçıları cezb ediyordu. Kış günlerinde, bu nevi eğlencelerin sonunda, ben hep kendimi kara gömülmüş buluyordum. Bir de “Lauschda”da⁹ cam üfleyicileri vardı ne de enfes şeylere kadirdiler, sanki hepsi birer sihirbazlardı! Bir kadın bazen kapıya bir sepet cam eşya getirirdi. Benim camdan hayvan koleksiyonum minicik üç penguen ile başladı oluşmaya. Satıcı kadın onlara “Lupine”¹⁰ adını koymuştu.

Şehrimizde hâlâ “Meister Eckhardt”ın¹¹ hatırası yaşıyordu. Erfurt Predigerkirche’de¹² vaaz verirmiş. Luther¹³ ise sanki her yerde hazır ve nazır idi. Hatta bir gök gürültüsü neticesinde telaşa kapılıp, “Aziz Anna, bana yardım et, ben daha keşiş olmak istiyorum!” diye haykırdığı yeri gösterirlerdi. Erfurt’dan çok uzak değil, Wartburg şehri de Luther’in İncil tercümelerini yaptığı yeri hatırlatırdı. Alman klasik dönemi orada capcanlıydı, Weimar¹⁴ ve

7 Okunuşu: Faanerse höen, anlam: Fahner tepeleri

8 Okunuşu: Dray gılayhen. Anlamı: “üç benzerler”

9 Okunuşu: Lauşda

10 Acı bakla

11 Eckhart von Hochheim (1260–1328) adıyla ve daha yaygın ifadesiyle Meister Eckhart olarak bilinen Alman teolog, filozof ve mistik. Okunuşu: Mayister Ekhart

12 Erfurt Vaizler Kilisesi, okunuşu: Erfurt Predigerkirhe

13 Martin Luther (10 Kasım 1483 - 18 Şubat 1546) Alman keşiş, teolog, üniversite profesörü, protestanlığın babası ve Lüterciliği yayan kişi. Okunuşu: Luter

14 Okunuşu: Waymar

Jena¹⁵ çok yakınlardaydı. Goethe, Erfurt'da Napoleon ile bir araya gelmişti. Humboldt'lar gibi Dalberg'de şehrin mahalli tarihinin bir cüzü idi, insan sanki mazinin o büyük şahsiyetlerinin hatırası ile çepeçevre kuşatılmıştı.

Bir de tabii kiliseler vardı: Mesela ilk dönem erken gotik Barfuß¹⁶ Kilisesi. Tahrip edilmişti ama harabesi dahi insana tesir ediyordu. Bir de Michaeliskirche¹⁷ ve diğer başka kiliseler vardı. Hakiki bir kilisenin gotik tarzda inşa edilmiş olduğunu vehmederdim. Lakin şehrin zirvesinde ve orta irtifasından birinde Dom¹⁸ ve diğerinde Aziz Severi Kilisesi yükseliyordu. Bir tepede, hâkim mevkiden bütün ihtişamları ile pazar yerini kolluyorlardı. Bir zamanlar Dom Katedrali'nin batı duvarında devasa bir mozaik eser parlıyordu: Meryem ve oğlu İsa'nın, altın zemin üzerindeki temsili. Bu kilise şimdi yok olmuş, ama zannedebileceği gibi harp esnasında bombalanmadan mütevellit veya Demokratik Doğu Almanya rejimi esnasında değil de, zaruret arz eden bir çatı aktarması sırasında olan olmuş. Bunun neticesinde bu ışıl ışıl resme nedense yer kalmamış. Bir keresinde -937 senesi olsa gerek- her bir mühim şeyi Weimar şehrine nakletme dürtüsüyle maruf Gauleiter Sauckel¹⁹ denen zatın Erfurt'a geldiğini hatırlıyorum. Halk arasında "Sauleiter Gauckel"²⁰ diye anılan bu zatı karşılamaya gelen Hitler gençliği hep bir ağızdan ve devamlı şöyle haykırıyordu: "Dom burada kalacak, Dom burada kalacak!"

Dom Katedrali ve Severi Kilisesi; Katolik Kilisesi'nin mabetleridir. Buna rağmen Erfurt'un en çok sevilen ve rağbet edilen festivali;

15 Okunuşu: Yena

16 Yalınayak kilisesi, okunuşu: Barfus

17 Michaelis kilisesi, okunuşu: Mihaeliskirche

18 Katedral

19 Nasyonal Sosyalist Dönemde Nasyonal Sosyalistlerin Bölge Yöneticisi, okunuşu: Gaulayter Saukel

20 Almanca'da "sau: Domuz-Hınzır", "gaukeln: dolandırmak" manasına gelir. Halk, söz konusu şahsın Gauleiter unvanının ilk hecesi ile Sauckel soyadının ilk hecesinin yerlerini değiştirerek bir kelime oyunu yapmıştır: "Domuz başlı sahtekâr"

pazar yerinde ve Dom Katedrali'nin önündeki merdivenlerde tertip edilir ve yaşanır. Luther'in doğum günü olan 10 Kasım'da bütün çocuklar, mezhepleri ne olursa olsun, Erfurt sokaklarında fener alayına iştirak eder ve Dom Katedrali'ne doğru yürürlerdi. Katedralin merdivenlerinde ise lise öğrencileri; beyaz, kırmızı ve yeşil fenerlerle Luther gülünü²¹ temsilen şekil alırlardı. Kısa bir vaaz faslından sonra hepimiz gür bir savt u seda ile "Bizim Tanrımız kavi bir kaledir," diye ilahimizi icra ederdik. Birçoğu akabinde dükkânlara girer ve orada bir daha şarkı söyler ve kendilerine mukabilinde badem ezmesinden yağrulmuş bir kaz verilirdi.

Aziz Martin yortusu, Noel'in ilk alıştırmaları sayılırdı. Noel yortusu için hazırlıklar birinci Advent²² gibi ama mutlaka Totensonntag'dan²³ sonra başlardı. Ve bu ilk Advent ile ev hanımları hamur işlerine başlardı; Noel keki olmazsa olmazdı. Bu yörelerde buna "dilimcik" de denirdi. Zor bir zanaattı vesselam. Gece hamur tuttu mu, kabardı mı diye bakmak gerekiyordu ve sabah hemen erkenden onu alıp fırına yetiştirmek gerekiyordu. Öğlene doğru güzelce kızarmış kek kalıbı alınır, tereyağı ve pudra şekeri ile son cilasına kavuşturulurdu. O gün sokaklarda fırın çıraklarını da sık sık görürdük. Kafalarında fırın kürekleri ile adeta cambazlık yapar; altı veya yedi keki böylece taşırlardı. Bütün şehre kekin rayıhası sinerdi. Annem de dostlar için bir kek pişirir ve ben de evlerine gidip keki teslim ederdim. Ulaklık hizmetlerimin karşılığı olarak; mukabilinde biraz şekerleme ile bir yudum porto şarabı tatmama da izin verilirdi. Babam Noel çamını satın alır ve süslemesini de yine o yapardı. Turingiya'da insanlar çamın dallarının ince, muntazam fakat aralıklarla dizilmiş olmasına dikkat ederlerdi; zira Noel sonrası bu dallardan çırpıcı yapılırdı. Annem

21 Luther gülü, Evanjelic-Luteryan Kilisesi'nin simgesidir ve aynı zamanda Luther'in mührüdür. Luther'in teolojisini temsil eder.

22 Noel öncesi 4 Pazar, Noel'e hazırlık (1. 2. 3. ve 4. Advent)

23 Ebediyet/Ölümler Pazarı, ilk Advent'den önceki pazardır. Almanya'da Protestan kilisesinin andığı bir gün olup, ölümlerin yâd edildiği gündür.

bu çırpıcı işini sevmezdi, onun için bizim ağacımız yine muntazam olmakla birlikte, dalları bitişik ve yoğundu; bu da ağacımıza başka bir güzellik katıyordu.

Bizde de Noel ayı birinci Advent'le başlardı. Bu Advent ile birlikte resmi evrak ve fatura haricinde gelen posta açılmaz olurdu. Noel gecesi artık her şey süslenmiş olan o çamın altında yerini bulmuştu. Bizler de paketleri ve mektupları o zaman açardık; mektuplaşmayı çok seven bir aileydik! Genellikle basit bir kahvaltı gibi bir şeyler yapardık, zira akşamı annemizle birlikte ihya etmek isterdik. Bir piyanom olduğunda anne ve babamı "Sion'un kızı" parçası ve diğer güzel eserler ile şad ederdim. Hemen hemen hiç misafirimiz olmazdı, Noel gecesi sadece bizim olmalıydı. Ve o gün bugün aynı minvalde Noel'i ihya ederim: Gümüş bezenmiş küçük bir çınar ağacı, bir dolu posta ve yalnız...

Erfurt'ta Gençlik Yılları

1930'da yeni inşa edilmiş bir binaya taşındık. Dairemiz I.C. Schmidt bahçelerini yukarıdan görüyordu ve iki yıl sonra kaydımın yapılacağı Goethe Lisesi yakınındaydı. Hâlâ en sevdiğim meşgale okumaktı. Okumayı en sevdiğim kitaplar ise; hayvanlar ve şark hakkında olanlardı. Heyhat! Sven Hedin'in bir konuşmasını dinlemek ve hatta ondan bir imza almak ne muhteşem bir şeydi! Bana bir vesileyle verilen ve Gustav Freytag'ın yazdığı *Soll und Haben*²⁴ romanında en çok Yahudi şarkiyatçı Bernhardt'ı beğenmiştim. Zira Bernhardt, sadece şarkın el yazmalarını kendine hayat gayesi edinmişti. Nihayet Goethe Lisesi'nde de sevgili sınıf öğretmenimi ilk kompozisyonum ile şoke etmişim: "Kuklalarım Mektup" başlığını koyduğum yazımda Çin'deki boksör ayaklanmasını konu edinmiştim. Ne de olsa küçük oyuncak kuklalarının hepsi bir şekilde şarkî tarzda giyinmişlerdi. En sevdiğim kukla ise

24 "Borç ve Alacak"

bir ceviz kabuğunda yaşıyordu. Bütün şehirde sertliğiyle tanınan Fransızca öğretmenimin bu sertliğine rağmen -belki de bu yüzden- okulu sevmiştim, zira kendisi mükemmel bir pedagogdu. Çok kısa zamanda sınıfta okutman öğrenci olmuşum, diğer kızlara gramer ve kelime hazinesi çalıştırıyordum. Üç yıl sonra yol artık Luisenschule'ye²⁵ düştü. Bu okulda Latince hocam Krause Bey, baktığınızda nerdeyse bir Romalı görüntüsü veriyordu, ilk olarak her birimize Latince birer ad taktı; bize lisan ve kültürü sevdirerek ders okuturdu.

Ancak bu yıllar, aynı zamanda hayatımızın değiştiği zorlu geçen yıllardı. Bugün hâlâ daha kafamda şu fotoğraf sahnesi yer edinmiştir: Babam 30 Ocak 1933'te öğle arası eve gelir, radyoyu açar ve annem de mutfaktan seçim sonuçlarını sorar. Babam, "Hitler Başbakan oldu" diye cevap verince mutfaktan, "Aman yüce Tanrım!" diye derin mi derin bir iç çekiş gelir. Annemin sanki içine doğmuştu olacaklar. Genellikle politikadan hep uzak tutulurdum. Annem ve babamın kime oy verdiklerini bile bilmiyorum. Ama Röhm Darbesi sonrasında, aman çocuk görmesin diye gazetenin benden titizlikle saklandığını hatırlıyorum. İlk siyasi hatıralarım 1929 ve 1930 senelerinde ilan edilen Brüning'in²⁶ olağanüstü halini kapsar. Carolinensiel'de tatildayken dışarıdan bir gazete aldım ve "olağanüstü hal" tabirini gördüğümde adımlarım ağır-laştı; çünkü biliyordum babam çok kızacaktı. Bu gibi haberleri okuduğunda bayağı kızardı.

Zamanın seyri içinde BDM, yani "Alman Genç Kızlar Birliği" diğerleri gibi beni de celbetti. Belki bazı kızlar o havalı üniformalar sebebiyle birliğe kaydoluyorlardı; koyu kahverengi etek, beyaz bluz, koyu mavi boyun bağı. Bu üniformanın adı Klluft²⁷ idi. Bu

25 Luisen okulu, okunuşu: Luisen-şule

26 Heinrich Brüning, Adolf Hitler'in iktidara gelişinden kısa süre önce, Mart 1930 - Mayıs 1932 arasında Şansölye ve Dışişleri Bakanı olan Alman politikacı.

27 İbranice "qellippa" kelimesinden gelen bu kelimenin anlamı "kabuk"tur. Üniforma yerine de kullanılır.

tabirin mucidi belli ki kökünün Yidiş²⁸ lehçesine dayandığı bilmiyordu bile. Yurtta akşamları ufak tefek el işi yapar, kitap okur ve halk ezgileri söylerdik. Löns ezgileri diye bilinen ezgileri çok severdik. Eski halk ezgilerinde, en azından bende bulunanlarda herhangi bir anti-semitik muhtevaya rastlamak mümkün değildi. Bilmem ama belki de genç erkekler için kaleme alınmış ezgiler çok daha bariz antisemitik propaganda ihtiva ediyor olabilirdi. Bildiğim şu ki, “Bizler Hitler’in Kahverengi Güruhuyuz” marşı çok kısa sürede yine listeden çıkartıldı. Cumartesiye gezi ve yürüyüşlere gidilir, kamp kurulurdu; ama ben hiçbirine katılmadım. Arada sırada da olsa, okulda gösterilen propaganda filmlerini seyretmeyi de hiç beceremedim. Bunu nasıl yaptım doğrusu bilmiyorum. Bu filmler gösterilirken ben de sınıfta genellikle Evchen²⁹ ile birlikte oturuyor olurdum; çünkü sınıftaki tek Yahudi öğrenci oydu. Evchen ile sadece doğum günü kutlamalarının neşesini değil, lisanlara olan muhabbeti; spora ve top oyunlarına karşı hissettiğimiz nefreti de paylaşırdık. Sinemaya pek gitmezdik de, gidecek olsak Lilian Harvey ve Conrad Veidt’in filmlerine giderdik herhalde. Birdenbire niçin sinema perdelerinde bu filmler gösterilmemeye başladı hiç anlamadım. “Belki de bunlar Yahudi’dir,” demişti bir keresinde biri. Ama daha antisemitizm nedir ne değildir, hiç haberimiz yoktu. Ancak aramızda bulunan az sayıdaki Yahudi kız öğrenci, okul bahçesinde bizden ayrı durmaya başladıklarında ve daha sonra da başka okullara gönderildiklerinde, –bize öyle söylendi– olan biten dikkatimizi çekmeye başlamıştı.

Bundan önce, 1936 senesinde radyodan olimpiyat oyunlarını takip etmiştik. “Wochenschau”³⁰ denilen sinema haberlerinde de oyunları coşku ile izlerdik. Kuzey Denizi’nde bir köyde yaşayan anneannem bile, kayak nedir hiç bilmediği halde radyodan haberini alınca parlayan gözlerle “Christl kazandı!” demişti.

28 Almanca’nın Yahudiler tarafından kullanılan ve birçok İbranice kelime içeren lehçesi.

29 Kız ismi, okunuşu: Evchen, “Eva-chen”den gelme, yani ‘Havvacık’ anlamında.

30 Haftanın icmalı, yani ‘haberler’

On beş yaşında dans dersi almaya başladık. Hiç de ilham verici bulmuyordum bu durumu. Gerçi romantik bir halet-i ruhiyeye sahip bir kız olarak bana sorsalardı, ben de jimnastik ve küçük kalibre silah atışı dışındaki konuları tercih ederdim. Bir gün dans dersindeyken; kız arkadaşımın babasının gözaltına alındığı haberi bomba gibi düştü orta yere. Babası Barfuß Kilisesi papazı idi. Bu şimdi ne demek oluyordu ki? Şükür ki, kısa sürede serbest bırakıldı; ama güzel ve mutlu günler gölgelenmişti bir kere. Bir defasında da BDM “Alman Genç Kızlar Birliği”ne intisap eden seçkin ve sadık öncü kızların, yine kendileri gibi seçkin “Hitler Jugend”e³¹ intisap eden genç erkeklerle birlikte eğlence tertibine iştirak edebildiklerini duyunca bir hayli sevindim. İyi ki ben yokmuşum! Mükemmel bir Alman ev hanımı olabilmek için açıcılık kursuna da devam etmek zorundaydık. Hiç olmazsa bu eğlenceliydi, hem de faydalı! Yani mesela meyane hazırlanmasını konu alan, eğitici bir şiir yazılamaz mıydı acaba?

Bütün bunlar gelip geçtikten kısa bir süre sonra, sohbet esnasında kız arkadaşım Dore’ye yine bir kere daha ah vah ediyordum ki, ağzımdan, “Bir şark lisanı konuşabilmek için neler verirdim!” lafı çıktı. Bunun üzerine Dore, “Aaa! Kraus Amca Arapça bilen birini tanıyor,” deyiverdi. Kraus Amca dediği de bizim Latince hocamızdı. Bir duydum pir duydum. Bir de öğrendim ki, Dr.Ellenberg diye bir gazeteci varmış, lakabı da ‘Efendi’ imiş. Jena’da Arapça dersi veriyormuş. Annemler bir bakalım dediler ve neticede annem beni de yanına aldı ve Dr. Ellenberg’e gittik. O zamanlar, biraz daha yetişkin gözükme için taktığım şapkayı, bugün olsa yaşlı teyze işi diye takmazdım! Ellenberg, aslen Hamburglu olup o zamanlar 60’lı yaşlarının ortasındaydı ve bu iş yürür mü diye beni denemek istedi. İlk dersten sonra olan olmuştu... Benim için haftanın günleri bundan böyle perşembe öncesi ve perşembe sonrasında müteşekkildi. Zira perşembe, benim Arapça günümdü. Gerçi pek

31 Hitler gençliği- Nasyonsosyalist partisinin Gençlik örgütü